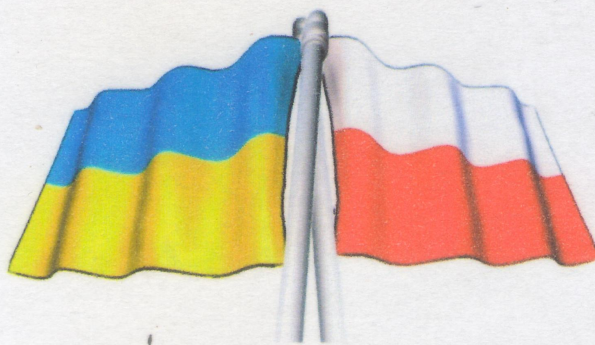
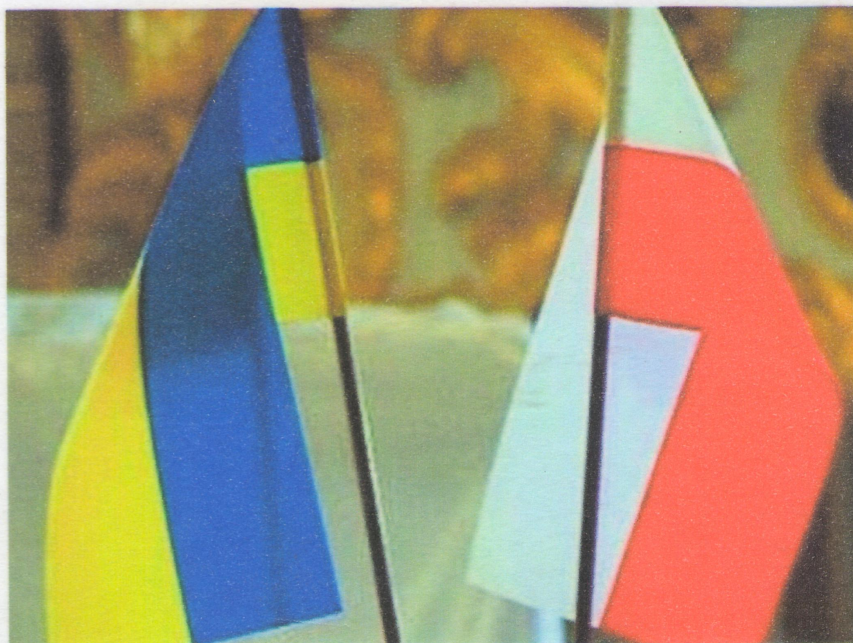

**З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ
ВІДНОСИН
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ

**З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За редакцією П. С. ФЕДОРЧАКА

Івано-Франківськ
2011

УДК 94 (477): 94 (438)“XIX – XXI”

ББК 63.3 (4 Укр: 4 П)

3-11

Авторський колектив: П. Федорчак, І. Цепенда, В. Комар, М. Вітенко, М. Геник, Р. Дрозд, О. Калакура, О. Красівський, О. Марушенко, І. Пилипів, І. Райківський, Т. Федорчак

Відповідальний редактор і керівник авторського колективу
доктор історичних наук, професор П. С. ФЕДОРЧАК

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор історичних наук, професор Г. К. КОЖОЛЯНКО,
професор кафедри етнології, античної і середньовічної історії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

доктор історичних наук, професор М. Р. ЛИТВИН,
керівник Центру дослідження українсько-польських відносин
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України;

доктор історичних наук, професор В. В. МАРЧУК,
завідувач кафедри політології Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

доктор історичних наук, професор Б. П. САВЧУК,
завідувач кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

*Рекомендовано вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 3 від 23.12.2008 р.)*

*Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних
несуть автори публікацій*

3-11 **З історії українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст. :** колективна монографія / [П. С. Федорчак, І. Є. Цепенда, В. Л. Комар та ін.] ; за ред. П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2011. – 255 с.

У колективній монографії висвітлюються найважливіші проблеми українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст., аналізуються політичні, соціально-економічні та культурні взаємозв'язки. Автори сподіваються, що узагальнений у книзі досвід сприятиме подальшому розвитку співробітництва двох сусідніх слов'янських народів.

Книга розрахована на науковців, викладачів вищих і середніх навчальних закладів, учителів, студентів і широке коло читачів.

УДК 94 (477): 94 (438)“XIX – XXI”
ББК 63.3 (4 Укр: 4 П)

© Інститут історії і політології Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника, 2011
© Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника, 2011

ЗМІСТ

Переднє слово.....	5
Райківський І. Мовно-правописні дискусії серед русинів-українців і зміцнення польських позицій у Галичині в 1850-х рр.	8
Вітенко М. Польсько-українські відносини в Галичині: соціально-економічний аспект (остання третина XIX – початок XX ст.).....	42
Красівський О. Український національно-демократичний табір і Польська держава початку 20-х років XX ст.	64
Пилипів І. Етноконфесійна ситуація в II Речі Посполитій (1918–1939 рр.).....	82
Комар В. Формування політики нормалізації польсько-українських відносин у Галичині в 30-х рр. XX ст.	95
Марушенко О. Сучасна вітчизняна історіографія українсько-польських відносин у роки Другої світової війни: волинський вимір.....	117
Цепенда І. Репатріаційно-депортаційна акція проти українського та польського населення в 1944–1946 рр.	150
Дрозд Р. Політика польських властей щодо української меншини в 1947–1960 рр.	175
Геник М. Політичні аспекти польсько-українського примирення (1945–1991 рр.).....	193
Калакура О. Етнодемографічні зміни в українській полонії у XX ст.	214
Федорчак П., Федорчак Т. Українсько-польські культурні взаємини в 1991 р. – на початку XXI ст.	232
Відомості про авторів.....	251
Resume.....	252

МОВНО-ПРАВОПИСНІ ДИСКУСІЇ СЕРЕД РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ І ЗМІЦНЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПОЗИЦІЙ У ГАЛИЧИНІ В 1850-х рр.

У сучасній вітчизняній історіографії посилився інтерес до вивчення національного руху в XIX столітті*, що залишається порівняно малодослідженим періодом в українській історії, донедавна в багатьох аспектах спотворювався, а то й просто замовчувався. Повною мірою це стосується й Галичини, яка перебувала під австрійською владою, де серед місцевих русинів поширювалося усвідомлення етнічної єдності з українськими (“малоруськими”) землями в складі Російської імперії. У національному самоусвідомленні галичан були не лише періоди поступального розвитку, а й перерв, стагнації. Після кульмінаційного 1848-го року такий своєрідний спад настав у 50-х рр., коли, за словами Д. Дорошенка, “мляве та сонне життя галицьких українців... переривали лише суперечки про мову та правопис і так звана “азбучна війна”...”¹. М. Грушевський зауважив, що “і в Росії, по розгрімі Кирило-мефодіївського братства, і в Австрії, по втихомиренню революції 1848 р., кінець сорокових і п’ятдесяті роки стали часами глухої реакції, де затихло і приникло українське життя”². Однак ця сторінка в історії Галичини досі досліджена досить фрагментарно³, що й спонукало нас до написання розділу. У ньому зроблено спробу розкрити мовно-правописні дискусії під кутом зору їх значення в розвитку модерної української національної свідомості галицьких русинів.

* * *

Поразка революції 1848 р. започаткувала короточасний етап відновлення абсолютистського режиму з його централістично-бюрократичною системою. Австрійська імперія стала цілком унітарною державою, у якій домінувала зовнішня політика, не випадково її провал поклав край неоабсолютизму⁴. Щоправда, у соціально-економічному й суспільно-політичному житті імперії відбувалися важливі (хоч і малопомітні) зміни, що уможливили новий етап перетворень в

* Про сучасні підходи до аналізу “національного відродження”, формування модерної української нації в європейському контексті кінця XVIII – початку XX ст. див.: Райківський І. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. XII–XIII. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 3–14.

Австрії наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст.⁵. Панування так званої “бахівської реакції” за часів правління уряду А. Баха (1849–1859 рр.) супроводжувалося наступом на політичні й національні здобутки “весни народів”. Зокрема, у грудні 1851 р. декретом імператора було скасовано так і не введену в дію конституцію 1849 р., за допомогою армії розпущено парламент – райхстаг 7 березня 1849 р., обмежено демократичні свободи, що створило несприятливі умови для громадсько-політичної діяльності⁶. Головна руська рада (далі – ГРР), створена на початку революції 1848 р. як представницький орган підавстрійських русинів, саморозпустилася в червні 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ. Показово, що вже на засіданні ГРР 5 серпня 1850 р. голова Ради М. Куземський поставив питання про можливість саморозпуску організації, мотивуючи це тим, що “таже Рада оуже и такъ политикою не занимается”. Цю думку підтвердили члени Ради Л. Сосновський (“мы собѣ тихенко сидимо”) та І. Гушалевиц (“не маемъ чого сходитися”)⁷.

Неоабсолютизм у монархії Габсбургів супроводжувався посиленням у краї польських впливів. З 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник, багатий польський земле-власник А. Голуховський, який одноосібно тримав у руках ключові важелі управління провінцією й спрямував свої зусилля на утвердження переваги польської еліти. І. Франко назвав десятиліття після “весни народів” “тісними роками” й писав про “застій у розвою преси та просвіти народної, а рівночасно з тим витворення під владою губернатора А. Голуховського всемогучої бюрократії, що хоч на прозір... ніби офіційно австрійська, чимраз виразніше починала служити польським національним інтересам”⁸. Виходячи з тези, що адміністративними заходами можна ефективно й у бажаному для себе напрямі керувати розвитком мови, релігії, національної свідомості, А. Голуховський намагався інтегрувати галицьких русинів у польський політичний і культурний простір через порівняно нечисленну групу “русинів польської нації” – осіб із подвійною національною свідомістю (gente Rutheni, natione Poloni)⁹. Політичний курс намісника виражав тенденції розвитку внутрішнього устрою Австрійської монархії в напрямі посилення уваги до вимог так званих “історичних” народів, до яких місцеві русини не належали. А. Голуховський трактував національний рух галицьких русинів як “русофільський”, своєрідну інтригу Росії проти імперії Габсбургів і зумів-таки підірвати довіру до них Відня.

Для обґрунтування єдності провінції польські політики вдало оперували такою тезою: твердили про невизначеність національної свідомості галицьких русинів, звідси – небезпека їх національного розвитку в напрямі ідентифікації себе із всеруським простором і Російською державою. Отже, могло виникнути ускладнення зовнішньополітичного становища Австрії на Сході, у відносинах із Росією, що перетворило б Східну Галичину в осередок антиавстрійського сепаратистського руху. По суті, ставилася під сумнів сила власне української національної ідеї в Галичині¹⁰. Новий намісник краю призначав поляків на місце австрійських урядовців у крайовому службовому апараті. Унаслідок зусиль А. Голуховського було перекреслено реалізацію вимог Головної руської ради щодо поділу Галичини, “руська” мова витіснялася з початкової і середньої школи (як відомо, вона стала загальнообов’язковим предметом у 1848 р.).

Посилення впливу поляків у суспільно-політичному житті краю стало зворотним боком невпевненості та невизначеності в подальших політичних кроках серед галицьких русинів, що зростали після 1849 р. Будучи малопідготовленими до самостійної політичної акції в революційному 1848 році, русини далі сподівалися на підтримку австрійського уряду. Не лише на рівні еліти, а й серед пересічних громадян поширювалася думка, що цілком достатньо визнання мовно-культурної, етнічної самобутності з боку урядових чинників, аби найближчим часом забезпечити поліпшення становища русинів в Австрії. Основні засади й програму діяльності національного руху в Галичині на наступне десятиліття, по суті, визначив меморіал Головної руської ради до цісаря з жовтня 1850 р.¹¹. Автори меморіалу підкреслювали безумовну лояльність галицьких русинів до офіційного Відня й пов’язували з ним свої сподівання на забезпечення національних прав. З вимог, які були в згаданому меморіалі, найбільшу увагу привернуло мовне питання, створення умов для вільного розвитку мови як однієї з найважливіших “підстав народности”¹².

У 1850-х роках задекларований Головною руською радою український (“малоруський”) варіант національної ідентичності галицьких русинів не знаходив об’єктивних умов для свого подальшого розвитку й обґрунтування. Загальна атмосфера в Галичині періоду неабсолютизму, як і загалом в Австрійській державі, зумовила аполітизацію національних рухів, фактично повернула проблему етнічної ідентичності русинів Галичини лише в русло мовно-правописних дискусій¹³. Із цього приводу К. Левицький (визначний український

громадсько-політичний діяч, автор праць з історії) писав, що “коли політичну роботу перепинено в часах абсолютизму, то була можлива *робота культурна* (виділено нами. – *І.Р.*), але й вона не йшла”¹⁴. Благотворний вплив наддніпрянських письменників на формування української літературної мови в Галичині було перервано. За влучним висловом К. Студинського, “твори українських письменників мали би великий і користний вплив на дальший розвій наших літературних починів, на вироблене літературного смаку і стилю, на виобразоване літературної мови” в той час, якби цих зв’язків “не перервано, коли б не повіяло у нас холодним вітром, який... остаточно прибив... живе народне слово на цілий десяток літ... приніс з собою зневіру в будучину нашого письменства”¹⁵.

Мовно-правописні дискусії точилися на сторінках періодичної преси галицьких русинів у 1850-х рр. Підґрунтя для суперечок, у яких більшу роль відігравало питання мовне, ніж правописне, дала невиробленість української літературної мови на народнорозмовній основі. Уходження живої народної мови в літературу в дусі ідей “Руської трійці” та її послідовників у Галичині було пов’язане із чималими зусиллями: бракувало термінів, загальних понять, у стані хаосу перебував правопис тощо. Серед освічених кіл суспільства багато з тих, хто захоплювався народною мовою, погано її знали через засилля польської і німецької мов в освіті й домашньому вихованні, панування церковнослов’янщини в церкві. Вплив наддніпрянсько-української літератури й народознавчих досліджень на національний розвиток галицьких русинів практично був перерваний після розгрому киро-мефодіївців та антиукраїнських репресій у Росії кінця 1840-х – середини 1850-х рр. З огляду на брак кваліфікованих наукових сил у самій Галичині, здатних продовжити формування української літературної мови, залишався легший шлях – покласти в основу “всеруську” церковнослов’янську мову. Отже, головна полеміка в середовищі галицько-руської інтелігенції велася між противниками народної мови, що не вважали за можливе творення нею літератури, та їх нечисленними опонентами. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, фактично оберталися навколо мови видань кількох часописів¹⁶.

Аргументацію обох сторін дасть змогу зрозуміти більш детальне ознайомлення з матеріалами тогочасних періодичних видань. Інтерес до мовно-правописних дискусій виявляли часописи “Пчола”, “Галичоруський вѣстникъ”, “Новини” й “Зоря Галицка”. Одним із перших,

хто порушив питання формування єдиного правопису української (“малоруської”) мови як мови літературної, був М. Устиянович, який провів паралелі з формуванням літературної мови в німців, південних слов’ян. На сторінках часопису “Галичо-руській вѣстникъ” наприкінці 1849 р. він* із соборницьких позицій писав про Малу Русь, до якої належить кільканадцять мільйонів народу, що розмовляє однією мовою “съ малыми, або сказавши право зъ отмѣнами цѣлкомъ незначными”. На золотобережній Україні, аж до столиці Слобожанщини Харкова й навіть далі, стверджував автор, звучить така ж “чистая, маленькая, звѣчная, малорѣская бесѣда”, як і в Галичині. І хоча народнорозмовна мова на всій території Малої Русі, за його словами, “єднobarвна, єднозвѣчна”, письменники розділилися щонайменше на чотири групи (“лавы”).

Одні бажають бачити в письменстві мову староруську, що була оздоблена за часів Давньоруської держави “всякими цвѣтами просвѣщенного времени”, але в сучасних умовах для народу малозрозуміла й чужа. Інші домагаються введення в літературу мови церковнослов’янської, якою на Русі проводяться богослужіння. Вона ближча до народнорозмовної мови, наш верховинський люд, за висловом М. Устияновича, небагато потребує тлумачення “слѣвъ Свангелія св(ятого), абы ихъ порозѣмѣти”. Крім названих, є ще одна мова, близький і небезпечний побратим “для бесѣды малорѣской” – “письменный языкъ великорѣскій – россійскій”. Усю красу й багатство “нашихъ питомыхъ прапрадѣдовъ” перейняли росіяни однією рукою для своєї мови, а другою – опираються на церковних скрижалях, церковнослов’янській мові і, як наслідок, побудували новий храм, красивий і величний, але чужий (“своимъ назвати годѣ”) ¹⁷. Поміж трьох “стовпів” – староруської, церковнослов’янської і сучасної літературної російської мов, говорилося в статті, стоїть маленька, ширококорінна “билинка”, стебло, на якому розвивається “лѣторостка многодѣйного щепу – наша *просто народная бесѣда* (виділено нами. – І.Р.), днешная полевая цвѣтка братного побережа побратымчихъ рѣкъ Днѣстра и Днѣпра”. Автор із симпатією до живої народної мови пи-

* Під цією статтею М. Устиянович не підписався, однак, за словами К. Студинського, “стиль, звороти і поетичність вказують виразно на те, що він є її автором” (Див.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – С. XII).

сав, що її просто не можна не любити, обстоював соборницькі погляди й сподівався на порозуміння в мовно-правописному питанні, що було необхідним для успішного розвитку “народности рѣской” ¹⁸.

Невдовзі під цією ж назвою надруковано статтю, у якій говорилося про право народної мови на існування як літературної. Для кожного природно отримати освіту тією мовою, яку він чув із материнських вуст, що “промовляла” до його серця. Автор статті аргументовано виступив проти давньоруської мови як писемної мови для галицьких русинів, влучно порівняв її зі старосвітською жінкою, яка “николи не промовить такъ до дѣши, якъ промавляє ровесничка чѣвствомъ и лѣтами”. Щодо входження простонародної мови в літературу було прямо сказано, що це досить тривалий процес, нелегка праця, довелося б навіть частково зректися “давнѣйшої нашої словесности и пѣстити ся на поле дикое”. Однак по цьому шляху, на думку автора, пішло багато народів, включаючи росіян, – греки, італійці, французи, чехи, хорвати й серби. Чому ж “намъ вертати назадъ”, – риторично запитував він із вірою в майбутнє “простої”, “хлопської” малоруської мови. Неможливо суперечити “желѣзнымъ законамъ природы”, говорилося в статті, кожна мова, як чорна брила золота, вимагала руки майстра, що зробить із нього “чѣдесніи красоти” ¹⁹. Очевидно, малася на увазі творча інтелігенція, передусім письменники, що, за почином І. Котляревського, на народнорозмовній основі розвивали нову українську літературу.

На захист уходження народної мови в літературу виступив також Й. Лозинський, автор обширної статті на сторінках “Галичорусского вѣстника” в 1850 р. ²⁰. Й. Лозинський убачав у просвіті народу далекосяжну мету діяльності інтелігенції, звідси – необхідність дотримуватись у літературі народнорозмовної мови, фонетичного принципу: “належит писати так, як ся говорит”. Однак, з огляду на деякі відмінності у вимові, залежно від місця проживання, перше й загальне правило орфографії – “пиши так, як більша часть народа говорит”, отже, правопис повинен ґрунтуватись на найбільш поширеному діалекті. Етимологію слів, тобто їх походження й споріднені зв’язки з іншими словами тієї самої або близьких до неї мов, уважалося доцільним урахувувати тільки в разі, якщо без цього виникали б труднощі для читачів (письмо “было бы неясное”). Водночас етимологія не повинна зруйнувати “характер нашого нарѣчія”, як було образно сказано, спровадити на чужу ниву ²¹.

Прихильники народної мови виявляли інтерес до особливостей національного життя в підросійській Україні. Так, у часописі “Галичо-руській вѣстникъ” у 1849 р. надруковано серію статей про промисловість і торгівлю в Російській імперії, з яких можна було довідатись про розвиток економіки на наддніпрянсько-українських землях. Підкреслювалося, що сусідня зі степовою зоною Півдня Полтавська губернія “становить часть такъ званої Малої Рѣси или Оукраины”²². “Жители Оукраинскіи”, писала газета, займаються переважно сільським господарством, у краї була розвинута легка й харчова промисловість, пов’язана з переробкою сільськогосподарської сировини. Щодо великої машинної індустрії “въ южнѣй Рѣси”, достатньо слаборозвинутої, то переважали галузі, що постачали сировину й напівфабрикати для російської промисловості, а центром південно-руської (“южнорѣской”) торгівлі названо Харків²³. Ознайомлення з особливостями національного життя в імперії Романових сприяло усвідомленню етнічної єдності Галичини з Наддніпрянщиною.

Однак перевагу в мовно-правописних дискусіях здобули консервативно налаштовані діячі, противники народної мови, які об’єднувалися передусім навколо Ставропігійського інституту. Свій відносно високий освітньо-науковий рівень діячі Ставропігії використовували для обґрунтування мовних запозичень, усіляких мовно-правописних експериментів, щоб не допустити входження простонародної мови в літературу. Д. Зубрицький видав у 1852 р. два перші томи своєї фундаментальної праці “История древняго Галичско-русскаго княжества” російською мовою, відкрито висловлював зневагу до живої народної мови й засуджував тих, хто закликав писати “на областномъ нарѣчїи Галичской черни. Странное и смѣшное требованіе! Историі пишутся для образованнаго и образующаго ся класса народа...”²⁴. Б. Дідицький того ж року надрукував свою поему “Конюшій” неприродною мовою, наближеною до російської, що, за влучним висловом К. Студинського, залишилася в літературі “твором мертвим задля мови, ненародної, далекої від живого слова. ... Так само чужим зістав він лише через свою мову для великоруського письменства”²⁵. Д. Зубрицький серйозно вважав, що “руська” мова має дві вироблені літературні мови: церковнослов’янську й великоруську, а розвивати ще якусь іншу мову, скажімо, у Галичині “русинську”, тобто українську, немає потреби²⁶. Представники цієї групи галицьких діячів пішли шляхом доповнення церковнослов’янської мови елементами

російської, українізмами й полонізмами, формування так званого “язичія”.

Найбільш виразно ці тенденції виявилися на сторінках газети “Зоря Галицка”, яка стала полем зіткнення двох угруповань: консервативного, що було проти народної мови як літературної, схилилося до різного роду русофільських мовознавчих ініціатив, та ліберально-демократичного, представники якого робили наголос на обробці народнорозмовного матеріалу, враховуючи польський досвід новочасного літературного процесу²⁷. У серпні 1850 р. газета перейшла у власність Ставропігійського інституту й почала дедалі частіше друкувати статті противників народної мови. За нових редакторів газети Івана Гушалевича (з 1 (13) листопада 1850 р., ч. 91) та Богдана Дідицького (з 10 (22) червня 1853 р., ч. 16) народна мова у виданні поступилася місцем “язичію”, мові мертвій²⁸. Щоправда, у мовно-правописних дискусіях між Я. Головацьким, Й. Лозинським і Й. Левицьким (вони були започатковані статтею колишнього діяча “Руської трійці” в русофільському дусі, у якій містилася критика діяльності деяких “радикалѣвъ въ правописанію”, що своїм надуманим правописом розривають зв’язки з “минушиною”, етимологією)²⁹, редакція до середини 1851 р. більше схилилася до підтримки прихильника фонетики Й. Лозинського. У відповідь він заявив, що найбільшим ворогом у розвитку народної мови є давньоруська орфографія, через надмірне використання етимології затерся б “характер нашого нарѣчїя”. Позитивно оцінювалася діяльність тих, хто обстоював ухвалення народнорозмовної мови в літературу й намагався передати “несфалшовані звѣки народного виговора!”³⁰.

Однак із червня 1851 р. у поглядах редакції на використання народної мови в літературі, за словами К. Студинського, настав “рішучий зворот” (хоч, правда, і раніше публікаціям не були притаманні “чистота, як і одноцільність” щодо мови). Редактор часопису І. Гушалевич під впливом русофільських ідей змінив “не так давні погляди на народну мову та на потребу культурної єдності з Україною”³¹. Підтвердженням змін у редакційному курсі стали анонімні дописи противників народної мови, які вміщувалися в часописі за згодою І. Гушалевича (наприклад, у ч. 48 за 1851 р. “Допис з Кошиць”, ч. 50 за 1852 р. “Допис з Пряшева” та ін.)³². Є підстави вважати, що саме з діяльністю І. Гушалевича почався занепад “Зорі”, прогресуючий відхід часопису від народнорозмовної основи³³.

Від першого номера за 1852 р. з 2 (14) січня газета почала виходити під русифікованою назвою “Зоря Галицкая” замість “Зоря Галицка”, відверто виступала проти народної мови, за церковнослов’янщину в літературі й уживання російських слів. Михайло Малиновський, один із прихильників нового напрямку “Зорі”, у своїй статті радив галичанам не шукати опори для літературного розвитку в народнорозмовній мові, що не має єдиних правил: “Не хочемъ опиратися на томъ, что и междо народомъ не есть общее”. “... Славянскій языкъ книгъ нашихъ церковныхъ, — писав він, — есть къ нашемъ въ самомъ ближайшемъ сродствѣ и онъ въ теченіи вѣковъ оуже водворился оу насъ”. З прихильністю до церковнослов’янщини містився заклик — “не оставатися въ простонародіи”³⁴. Іншим разом, мабуть, І. Гушалевиц стверджував, що не бачить сенсу у виданнях простонародною мовою, оскільки кожні десять сіл мають свою власну мову (“... хотѣти писати по простонародномъ — значить никомъ не оугодити, понеже въ простонародіи каждая страна, каждая десять села имѣють... равное право къ своему собственномъ. ... Не возможно таковой книги всѣмъ читати... И такъ намъ или имѣти литераторъ по правиламъ етимологическимъ на основаніи древной пребогатой литераторы... или не имѣти!”)³⁵.

Австрійський уряд критично поставився до русифікації часопису й уживання слів, далеких від живої народної мови. Уже на початку 1852 р. редакція газети отримала офіційне попередження від цензури про неприпустимість використання російської лексики, “московскихъ словъ подъ опасеніемъ запрещенія”³⁶. Із цього приводу Д. Зубрицький у листі до М. Погодіна від 5 (17) травня 1852 р. зауважив, що, наскільки зміг, писав “на чисто русскомъ языкѣ, а этотъ языкъ подозрѣвають у насъ какъ симпатизированіе съ Москвитиною. Самъ тихій и смиренный журналецъ «Галицкая Зоря» получилъ увѣщаніе, чтобъ онъ не осмѣливался употреблять московскихъ словъ подъ опасеніемъ запрещенія”³⁷. Дійшло до того, що газета деякий час (з 15 листопада 1852 р. (ч. 90) до 18 лютого (2 березня) 1853 р.) взагалі не виходила. Поліція дозволила видавати “Зорю” тільки за умови, що на її сторінках не будуть порушуватись жодні політичні питання. Ставропільський інститут як установа, фінансова діяльність якої контролювалась урядом, не міг внести велику грошову заставу, що вимагалася на основі нового видавничого закону в 1852 р. для інституцій, які видавали часописи політичного характеру³⁸.

Від першого номера в 1853 р., який з’явився у світ як щотижневик, часопис був присвячений лише “літературному, общепольному и забавному чтенію”. Новим редактором став Б. Дідицький, який із 10 (22) червня 1853 р. (ч. 16) офіційно підписував видання до друку, як додаток до “Зорі” один раз на тиждень виходили “Поученія церковныя”. До видання часопису в 1853–1854 рр. було внесено істотну зміну — гражданський шрифт. Б. Дідицький, як і його попередник, не був прихильником народної мови в літературі, але в редагуванні газети, за словами К. Студинського, виявив “велику старанність” і “обережність”. У листі до Якова Головацького від 14 (26) січня 1855 р. він виклав своє кредо як редактора: “... Поживаль я такъ съ твердорусскими какъ и съ хохлами — по крайней мѣрѣ Львовскими — въ согласіи... избравъ среднія мѣры по слогу и по языку, снискалъ въ обоихъ партій нѣкоторое-то удовольствіе...”³⁹. Б. Дідицький сподівався в основу формування літературної мови підавстрійських русинів покласти мову церковнослов’янську й свою позицію мотивував поетичними словами:

И ктожь вмѣнитъ намъ въ злое, что черпаемъ съ жерель,
С которыхъ Россіянинъ языкъ свой произвелъ?
Тѣжь жерела самыи, тотъ скарбъ словесъ живыхъ
Были по большей части лишь наши — а не ихъ.
И что заимствовали они тогда у насъ,
Мы право отбираемъ назадъ въ сей нужды часъ⁴⁰.

Водночас Б. Дідицький розумів прорахунки свого попередника на посаді редактора, надмірне захоплення русофільськими експериментами, що через відрив мови часопису від народнорозмовної основи викликало падіння інтересу до нього читачів і, відповідно, тиражу. Новий редактор займав більш обережну позицію, за словами О. Терлецького, “старався не дразнити противників, хвалив навіть часом те, що їм було дороге і миле, хвалив народні пісні і українське письменство”⁴¹. На сторінках редагованої ним “Зорі” друкувалися статті, у яких мова йшла про окремішність мови русинів-малорусів від великоруської. Було прямо сказано, що “розличается и будетъ всегда различатися нашъ книжный малорусскій языкъ отъ книжного великорусского языка, и думаемъ, никогда не станется “московскимъ нарѣчіемъ”. “Зоря” була призначена, уважав Б. Дідицький, для освіченої верстви суспільства, що мала “свои познанія въ нашемъ народномъ и старо-

русскомъ, или церковномъ языкѣ”. Формально він не заперечував право живої народної мови на входження в літературу. “Языкъ, котрымъ пишемъ, – стверджувала редакція газети, – есть *развивающийся* у насъ *книжный малорусский* (виділено в оригіналі. – *І.Р.*) языкъ; основу, корени и формы подаєть ему языкъ нашего народа, а недостающіи ему слова и глубокоосновную словесную правопись – образованный, священный языкъ нашихъ Предковъ”⁴². К. Студинський висловив припущення, що ці слова Б. Дідицького були адресовані не стільки для читачів часопису, скільки для австрійського уряду, який “почав знов звертати більшу увагу на роботу объединительного табору”⁴³.

Б. Дідицький усе-таки підкреслював етнічну єдність Галичини з підросійською Україною, намагався ознайомити галичан із творами нової української літератури. Так, він надрукував у “Зорі” повість Є. Гребінки “Чайковский”⁴⁴, а також його оповідання “Такъ иногда люди женятся”⁴⁵ та “Мачиха и Панночка”⁴⁶. Щоправда, Б. Дідицький не назвав автора, відомого українського письменника, повним іменем і прізвищем, а лише “Е. Гр.” Можливо, це робилося для того, щоб, за висловом К. Студинського, “удержувати в добрій вірі темну галицьку публику, що сї твори писані галицькими письменниками”, а по-друге, не викликати перестороги австрійського уряду. Характерно, що у творах Є. Гребінки було зроблено деякі зміни в мові⁴⁷.

У вуста героя своєї повісті “Отець Игнатій”, надрукованої в “Зорі” 1853 р., редактор часопису вклав слова, у яких із симпатією відображалось історичне минуле Наддніпрянщини. “Въ старину былъ Надднѣпрянскій край, – писав Б. Дідицький, – средоточіємъ всего образования и могущества Руси”. Однак під натиском монголо-татар “благосіятельное свѣтло Кіева потухло”. Від пізнього середньовіччя з появою козащини “возсіяла Украина свѣжимъ блескомъ славы и просвѣщенія”, але ненадовго, бо через остаточну ліквідацію Гетьманщини “Украина столь вѣковъ борющаяся за свой бытъ, за вѣру праотцевъ, истощилась наконецъ совершенно...” Під імперською владою в ХІХ столітті “выдала Украина довольно знаменитыхъ людей”, серед яких було названо Б. Залеського – чільного представника “української школи” в польській літературі, видатних діячів на ниві українського народознавства М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодяньського та ін. З позицій соборності етнічних українських земель говорилося про ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину: “Великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле умствования радо уступаетъ

Галичанамъ”. Звідси логічно випливало проголошене автором гасло – “да вѣчно поєтъ Украина, а разумуютъ Галичане!”⁴⁸. Очевидно, погляди Б. Дідицького на народну мову відображали слова о. Ігнатія, що книжки безпосередньо для “сельського народа должны списанны быти въ его *просторѣчи*”, тоді як “въ высшемъ кружѣ... употребляти надобно образованнѣйшій языкъ... *языкъ книжный*”. Дві форми мови – народнорозмовна й вишукана літературна, уважав автор, – існують “у всѣхъ почти просвѣщенныхъ народовъ”⁴⁹.

Після хвороби Б. Дідицького редактором “Зорі” в серпні 1854 р. (з 32-го номера від 4 (16) серпня) став Северин Шехович, який намагався надати їй виразно окресленої промосковської орієнтації. “... Силы Редакции нашей, – писав С. Шехович, – ограничены и сосредоточены исключительно только в единѣсенной особѣ Редактора, который... къ исполненію своей должности лишенный есть всякихъ, совершенно всякихъ средствъ вспомогательныхъ”⁵⁰. У газеті було сказано, що “каждый совѣстный писатель Русскій” (це слово писалося з двома “с”, що є відповідником слова “російський”. – *І.Р.*) повинен ураховувати інтереси передусім освічених читачів, тобто тих, хто був “образованныи, лучшии, избранныи”⁵¹. К. Студинський справедливо писав про нього – “не меньше талановитый, як і безхарактерний”, про що свідчить біографія самого С. Шеховича. Так, у 1850–1851 рр. він умістив у “Зорі” поезії “в доволі чистій мові” й статті із закликом любити свій народ, а вже в 1853 р. видавав “Ладу” (“письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодежи въ забаву и поучение”) в “об’единительному” дусі⁵². Характерно, що в кінці кожного числа “Лади” додавався невеликий “словарь” російсько-польський для пояснення мови часопису, що була не зовсім зрозумілою для пересічних читачів. Редактор уважав свою “Ладу” єдиним часописом у Галичині, що мав “характеръ русскій”, тоді як, приміром, “Зоря” – “только галицкій”, а “Вѣстникъ” названо проурядовим органом (“временопись свойства Вѣнскаго”) ⁵³. На сторінках “Лади” містилася відверта заява про бажання “по шестигодовомъ уныніи ввѣсти чистый русскій языкъ въ общежитіе”, зробити російську мову загальноживаною⁵⁴. С. Шехович мав навіть намір видавати часопис латинкою, але через “неприродність” і “хаотичність” зусиль у видавничій діяльності “Лада” мала в Галичині, разом з угорськими русинами, лише 83 передплатники і з 15 номером перестала виходити⁵⁵. За нетривалою

редакцією С. Шеховича “Зоря” почала публікувати статті російською мовою з елементами простонародної⁵⁶.

Упродовж 1855–1856 рр. С. Шехович редагував літературно-публіцистичне видання “Семейная бібліотека”, що виходило у Львові спершу як місячник, а згодом як двотижневик і мало слугувати засобом для ознайомлення галичан із політичним і культурним життям у Російській імперії. У 1862 р. він брав участь у народовських “Вечерницях”, що відображали ідеї самотності та єдності розділеного між двома державами українського (“малоруського”, “руського”) народу. У 1869–1870 рр. той самий С. Шехович став редактором журналу “Господар” (“Hospodar”), що друкувався латинськими літерами простонародною українською мовою, мав намір через прийняття латинки, за словами відомого громадського діяча А. Вахнянина, не допустити Русь “в рамена Московщини”⁵⁷. Очевидно, ідейні погляди С. Шеховича змінювалися під впливом суспільно-політичних обставин, у нього не було сформованого національного світогляду, а поширення ним русофільських ідей у Галичині мало спорадичний характер. Характерно, що редагована С. Шеховичем “Зоря” опублікувала історичну повість про полковника І. Золотаренка, з якої можна було довідатись про славні події народно-визвольної війни середини XVII ст. Однак із сумом повідомлялося, що в 1654 р. “борьба лютая на Украинѣ окончилась присоединеніемъ ея къ Россіи”⁵⁸.

Дедалі більший розрив редакції “Зорі” з народною мовою призводив до падіння популярності часопису серед галичан, скорочення передплати та, як наслідок, зменшення прибутків. Усе це спонукало Ставропігійський інститут завдяки зусиллям “проукраїнської” групи в ньому, прихильників простонародної мови (Кирило Вінковський, Теодор Леонтович, Антін Павенцький, Микола Савчинський) до реформування часопису з метою повернення до мови видання 1848–1850 рр.⁵⁹. У листопаді 1854 р. (з 48-го числа) замість С. Шеховича редактором було призначено М. Савчинського, який із самого початку заявив, що газета вбереться в одіжку, яка їй до лиця. “Зоря” буде справді “загальнонародною, зеркаломъ житя руского”, а не піде поза Збруч, до Росії, куди підштовхували її попередні редактори. Від якогось часу русини, говорилося в заяві нової редакції “Зорі”, “не познали в нѣй дѣтины руской”⁶⁰.

На початку 1855 р. (з першого номера від 5 січня) газета повернула собі стару назву – “Зоря Галицка” замість “Зоря Галицкая”. На сторінках газети почали з’являтися твори захисників народної мови

А. Могильницького, М. Устияновича, Й. Лозинського. “Зоря” прямо заявляла про етнічну єдність “руських”, тобто українських, земель по обидва боки російсько-австрійського кордону. Якщо взяти, приміром, “пѣсни нашіи народніи, дѣмы” у збірках В. Залеського й Ж. Паулі в Галичині та М. Максимовича – по той бік Збруча, а також повісті з життя простолюду на Поділлі й Волині польського письменника Ю. Крашевського – “кромѣ дробныхъ различій въ некоторыхъ падежахъ жадной инои не найдемо рѣжницѣ” у мові “народа рѣского... зъ найрѣжнѣйшихъ сторонѣ цѣлои (не ино галицкой) Рѣси...”⁶¹. З болем у часописі писалося, що через кількадесят років навряд чи можна буде сказати, що русини проживають “на Подѣлю, Волиню, Оукраинѣ... насилѣмъ наведено имѣ бесѣдо россійскѣ...” Щодо підавстрійських русинів, було прямо сказано, що “рѣскіи писателѣ поволи начали ся що разѣ дальше ѡдчѣжати ѡдъ матерной своєї бесѣды... приближали до бесѣды россійской...” Убачаючи в цьому загрозливу тенденцію, “Зоря” писала, що якби всі письменники “Рѣсины начали писати по россійскѣ” з метою прилучитися “со всѣмъ до литератѣры россійской”, то це, очевидно, призвело б до відчуження “ѡдъ нашої Австрій, котора такѣ высоко стоитъ... вопреки вдячному народови”. Падіння популярності часопису серед галицьких читачів пояснювалося тим, що редактори “насилно писали сами и пріймали ино оутвори народови незрозѣмѣли и непріємніи россійскіи”⁶². У статті містився заклик до письменників писати мовою простолюду, суто такою, яку “ся оу народа прислѣхали”⁶³.

Іншим разом Й. Лозинський зауважив, що галицькі письменники “вмѣсто народныхъ слѣвъ оуживаютъ книжны хотѣ незрозѣмѣлыи... вмѣсто сближати, ѡддаляютъ свои писма ѡдъ языка народного”, деякі з літераторів узагалі “покидаютъ народный языкѣ, а пріймаются до россійского...” Для 14-мільйонного народу, відмінного від російського, з власною давньою літературою та історією, автор обстоював гасло соборності незалежно від того, під якою владою перебувають етнічні землі. “Поляки въ Россіи и Австрій, – риторично запитував Й. Лозинський, – пѣдѣ взглядомъ языка и литератѣры сѣтъ самостоятельными, а чомже Рѣсины пѣдѣ темижъ самыми правительствами не мають быти такимижъ?”⁶⁴. З вірою в майбутнє рідного народу як самостійного звучало звернення до сучасників, що є “дѣже мала идея быти прищипкою инного, але то естъ велика идея, абы той

наро́дъ по́дъ взглядомъ языка и лі́терато́ри былъ *самостоятель-нымъ...*” (тут і далі виділено в оригіналі. – *І.Р.*). Водночас було піддано критиці тих, хто не розрізняє “языка ро́ского о́дъ языка росси́йского” й стверджує, нібито “есть *е́денъ язы́къ ро́скій* и е́дна Ро́сь”. Насправді, відмінності “межи языками и народами” настільки очевидні, що навіть “самыи Россі́яне розличаю́тъ наро́дъ и язы́къ малоро́скій о́дъ народа и языка великоро́ского или росси́йского”. У кінці статті містився заклик до співвітчизників шанувати рідну мову як першо-основу народності: “Если покинемо нашъ народный языкъ, то мо́си-мося винародовити... станемося справедливо пониженными, бо́демо ничимъ...”⁶⁵. У зверненні редакції до читачів прохання передплатувати часопис мотивувалося тим, що де ж іще “хахольская бесѣда” (хохол – зневажлива назва українця, в Наддніпрянській Україні національний рух отримав назву “хохломанство”, “хохлофільство” поряд із більш відомими в науковій літературі термінами – “громадівство”, “українське народництво” та ін.) знайде собі меценатів⁶⁶.

Реформа “Зорі” викликала сильне невдоволення серед русофілів у Ставропігійському інституті, які виступали проти народної мови, були прихильниками “язичія”. “... Какъ и почему это случилось съ «Зарею»? – емоційно писав Б. Дідицький Якову Головацькому в кінці 1854 р. про зміну редакції часопису. – Паль ли Севастополь? повелся ли какій-то мятежъ въ Варшавѣ? сошла ли вся Ставропигія съ ума? что предала любезнѣйшее дитя Руси, сердце нашего сердца въ измѣ-ническія руки?!”⁶⁷. Боротьба навколо мовно-правописних питань призводила до хитання видавців щодо мови часопису. Іван Головацький у листі до свого брата Якова в 1852 р. прямо писав, що “Зоря” “очень непостоянна есть въ своемъ языкѣ и правописи”⁶⁸. Уже на початку 1856 р. “Зоря” знову відступила з визначеного напрямку, підтримала видавничу діяльність І. Раковського, який редагував російськомовну “Церковную газету” в Угорщині. Редакція “Зорі” навіть звернулася до І. Раковського з пропозицією про співпрацю й передруковувала окремі статті із цього видання⁶⁹. Про це, зокрема, писав сам І. Раковський у листі до Якова Головацького 19 вересня (1 жовтня) 1856 р.: “... Я соглашаюсь на предложение (редакции “Зорі”. – *І.Р.*) подъ тѣмъ условіемъ, чтобы не измѣняли въ слогѣ ни буквы, представляя ей впрочемъ дѣлать измѣненія въ смыслѣ статей по усмотрѣнію ея”⁷⁰. Запрошуючи до передплати “Церковної газети”, “Зоря” писала, що

часопис священника Мукачівської єпархії І. Раковського містить “мно-го полезного относительно чина священническаго”⁷¹.

Однак наслідком русофільських експериментів стало різке скорочення кількості передплатників, яких у 1856 р. було 191, а в 1857 р. – менше ще на сто осіб. Не врятувало ситуацію навіть чергове повернення редакції до “народного” напрямку, коли в газеті почали міститися матеріали на захист народнорозмовної мови з уникненням уживання російської й церковнослов’янської мов⁷². Так, “Зоря” у квітні 1857 р. писала про жалюгідне становище “русской литературы”, що пояснювалося тим, що “майже цѣла наша дотыхчасова литература основана на чужихъ подставахъ... народъ не принялъ ей яко своей дитины... не сrozumѣлъ нашего книжного языка”. “... Многіи запрещали намъ всего житія литературного, – писав далі автор, – числили насъ до Поляковъ; мы же, хотящи выдѣртися зъ подъ вліянія польского языка, сталися невольниками старославянской и росси́йской мовы, а тымъ способомъ нашъ языкъ, именно поэзія утрачае на своей пѣвности и благозвучности!” Вихід із цієї ситуації вбачався в тому, щоб “снисходити до простого народа, и писати для него, обучати его, а певно онъ самъ съ часомъ будетъ образовати свой языкъ въ душѣ собѣ отповѣдномъ”⁷³. 9 квітня 1857 р. (ч. 13) “Зоря” перестала виходити, за словами видавців, через “жальное состояніе издаваемой нами временописи... невеличкій кругъ читателей, еще скуднѣйшее число предплатителей имѣе”⁷⁴.

Не кращої долі, ніж “Зоря Галицька”, зазнали видання, що друкувались малозрозумілою для читачів у Галичині російською мовою. Як відомо, після “Лади” (1853 р.) за редакцією С. Шеховича в 1855–1856 рр. у Львові виходив журнал “Семейная библиотека”, навколо якого гуртувалася нечисленна група галицьких і закарпатських діячів проросійської орієнтації: брати Яків та Іван Головацькі, Богдан Дідицький, Антоній Петрушевич, Іван Гушалеви́ч, Іван Раковський, Олександр Духнович (з них останні два – на Закарпатті). На сторінках журналу вмішувалися передруки з російських видань (“Москвитянинъ”, “Кіевлянинъ” та ін.), твори нової української літератури, зокрема повісті Г. Квітки-Основ’яненка (“Сердешна Оксана”, “Божі діти”)⁷⁵, які друкувались “язичієм”⁷⁶. Редактор переконував у природності для галицьких русинів російської літературної мови, хоч, правда, уважав її вивчення досить нелегкою справою. “... Упомянутый Русскій языкъ, – писалось в журналі, – вполне соотвѣтствуетъ всѣмъ

нашимъ языкословнымъ требованіямъ, а потому имѣть право на притязаніе бытъ у насъ литературнымъ языкомъ”. Для цього вбачалися два основні аргументи. По-перше, російська літературна мова мала у своїй основі церковнослов'янщину, відмова від якої, як уважалося, призведе до занепаду “народной и духовной жизни”. По-друге, не менш привабливою властивістю цієї мови (“литературнаго Русскаго языка”) була повна відповідність стихії “нашего собственного и въ устахъ народа звучащаго языка”⁷⁷. Іншим разом було піддано критиці розвиток нової української літератури на народно-розмовній основі на Наддніпрянській Україні й у Галичині: “... Различіе въ выговорѣ словъ (на панрусському просторі. – *І.Р.*) не столь значительно, чтобы стоило по причинѣ его составлять нѣкій особый новый языкъ”⁷⁸.

Однак “Семейная библиотека” так і не здобула в Галичині популярності. У листі до І. Срезневського (лист без дати, написаний, очевидно, у березні 1856 р.) С. Шехович пояснював це неготовністю місцевих читачів включитись у загальноруський культурний простір і відчуті себе його повноцінною частиною, насамперед через незнання російської мови: “Мы здѣсь недавно начали учиться Русскому языку... настоящія Русскія книги у насъ отнюдь не распространены между Публикой”, “теперь Галицкая Словесность только что создаетъ Читателей”⁷⁹. У наступному листі С. Шеховича до І. Срезневського 1 (13) червня 1856 р. йшлося про нерозвиненість літератури російською мовою в Галичині: “... У насъ даже между лучшими писателями въ употребленіи Польскій языкъ, и если нѣкоторые изъ насъ учились писать по-Русски, то говоритъ отнюдь не умѣютъ”⁸⁰. Навіть панруські ідеї, бажання шукати опори для розвитку власної літературної мови в церковнослов'янщині й російській мові не могли вирвати галичан зі сфери домінуючого впливу польської культури.

С. Шехович звернувся до незнайомих йому М. Погодіна й І. Срезневського з надією на підтримку в справі видання журналу “Семейная библиотека”, що вже на початку 1856 р. через брак передплатників опинився на межі закриття. Так, він двічі, у лютому й квітні 1856 р., писав М. Погодіну з проханням знайти в Москві хоч 10–15 передплатників редагованого ним журналу. Характерно, що Д. Зубрицький і Я. Головацький, як було сказано в листі, “сошедшись у меня случайно”, підтримали це прохання. У кінці другого листа, очевидно, Д. Зубрицький особисто “рекомендував” С. Шеховича як

молоду людину, що прагне “прививать галичскимъ хохламъ чистый русский языкъ. Напрасно! Хохлаки ни по-русски, ни по-хохлацки не читаютъ. Бѣдный редакторъ достоинъ соболѣзнованія и подкрѣпленія”, через відсутність підтримки серед галичан був змушений шукати “подписчиковъ за границей”⁸¹. М. Погодін таки надав фінансову допомогу для редакції в розмірі 220 австрійських гульденів (про це довідуємося з подальшого листування між ними)⁸², але російські гроші не допомогли врятувати збиткове видання. Для порівняння, С. Шехович у листі від 26 червня (8 липня) 1857 р. скаржився, що від передплати за 1856 р. отримав лише 158 гульденів, тобто менше, ніж від одного М. Погодіна. Усього в Галичині журнал мав близько 70 “настоящихъ подписчиковъ полугодовыхъ”⁸³.

Водночас у березневому 1856 р. недатованому листі (про нього згадувалося вище) С. Шехович писав І. Срезневському про прагнення знайти серед “Русскихъ вельможей” Санкт-Петербурга осіб, які “не пожалѣютъ нѣсколькихъ рублей въ пользу Галицкой пребѣдной и безпомощной Литературы”. Адресат довідувався також про серйозні організаційні труднощі, з якими стикнувся редактор журналу, що був змушений працювати самотійно, за словами самого С. Шеховича, “составленіемъ цѣлаго журнала моего, именно сочиненіемъ подлинныхъ статей, переписаніемъ, переводами, корректурой и экспедицією и всѣмъ прочимъ я занимаюсь самъ одинъ-одинехонекъ...”⁸⁴. Закриття журналу С. Шехович у червні 1856 р. уважав недопустимим “для Русскаго слова въ Галиціи”, “усилія нѣсколькихъ лѣтъ къ водворенію настоящаго Русскаго слова были бы тщетны и невозвратны”⁸⁵. Він писав про прагнення зробити свій журнал друкованим органом “для Славянскихъ юношей и предлагать имъ настоящіе образцы Русскаго слова и слога: въ своемъ времени они вѣрно разрѣшили бы вопросъ Славянски-Литературнаго, т. е. общаго всѣмъ русскаго языка...”⁸⁶. Однак зусилля “Семейной библиотеки” щодо впровадження російської мови й літератури в Галичині не знайшли підтримки серед населення. Характерно, що необхідність поширення “Русскаго языка” в Австрії пояснювалася С. Шеховичем не лише в контексті етнічної самоідентифікації галицьких русинів, але й з огляду на важливе значення російської журналістики для всіх слов'ян.

Долю російськомовного журналу С. Шеховича, що перестав виходити в червні 1856 р., повторила “Церковная газета”, яку редагував у 1856–1858 рр. відомий закарпатський громадський діяч, священник

І. Раковський. “Моя цѣль не иная, – відверто писав останній у листі до Я. Головацького 23 березня (4 квітня) 1857 р., – какъ ввести у насъ въ употребленіе русскій языкъ и упрочить оное въ народѣ нашемъ. Этой цѣли же нельзя иначе достигнуть, какъ поддержаніемъ Газеты публикою”⁸⁷. Однак у цьому ж листі І. Раковський, що зневажливо назвав українофільство “хохольщиною”, був змушений визнати слабкий інтерес у суспільстві до свого часопису: “Большую часть настоящихъ подписчиковъ составляютъ такіе, которые и пишутъ въ нее и трудятся надъ ней и вмѣстѣ платятъ за нее!”⁸⁸. Російськомовний журнал І. Раковського мав невеликий тираж, із 390 передплатників у різних провінціях монархії на самому початку видання залишилося 250 у другій половині 1856 р. (про це свідчить лист редактора до Я. Головацького від 14 (26) липня 1856 р.)⁸⁹. З них на всю Галичину припадало лише 90 передплатників, однак це аж ніяк не перешкоджало І. Раковському вірити в можливість “у насъ ввести въ употребленіе русскаго языка... въ настоящее время”⁹⁰.

Уживання російської мови в часописі викликало занепокоєння австрійських чиновників. За урядовим розпорядженням, у травні 1858 р. видання “Церковной газеты” призупинилося. Із цього приводу І. Раковський писав Я. Головацькому 1 (13) червня 1858 р., що редактору “приказано было пользоваться малорусскимъ, а не великорусскимъ языкомъ” під час видання газети під загрозою її закриття й конфіскації першого ж номера, який “выйдетъ послѣ сего запрещенія на Великорусскомъ языкѣ”⁹¹. У відповідь І. Раковський написав офіційного листа, у якому відмовився від посади редактора, але проти цього, за його словами, виступили власті, змусивши “взять назадъ отказъ отъ редакціи” й давши дозвіл “окончить первый семестръ на Великорусскомъ языкѣ”. Однак із липня 1858 р. за його редакцією мав виходити “Церковный вѣстникъ для русиновъ Австрійской державы”, – писав І. Раковський, – “на нашемъ областномъ языкѣ. Задача трудная, но нельзя не покориться судьбѣ”. У листі відверто писалось, що “нельзя пользоваться Великорусскимъ языкомъ”⁹². Отже, спроби запровадження російської мови в Галичині як літературної для місцевих русинів зусиллями передусім С. Шеховича й І. Раковського напштовхнулися на пасивність суспільства й опір австрійських урядовців.

Російську літературну мову в Галичині в 1850-х рр. намагався утвердити також Д. Зубрицький, що стояв біля витоків русофільської

течії. За допомогою своїх творів, написаних російською мовою, він сподівався переконати опонентів у необхідності відмовитись від запровадження простонародної мови в літературу й науку. У начерку свого листа до “Імператорського товариства історії і старожитностей” у Москві 6 (18) січня 1853 р. він стверджував, що питання, “на какомъ нарѣчїи” писати історію Галичини, вирішив просто – “на звучномъ, въ Россійской литературѣ употребляемомъ и единственно чистомъ Русскомъ языкѣ, хотя впрочемъ еще и самъ дурно на немъ изъясняюсь”. На початку написання книжки в 1849 р., за словами Д. Зубрицького, ледве 10 людей у Галичині розуміли “настоящее Русское слово”, у суспільній свідомості панувала думка, що наш “Русскій” і “Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы”. Своє завдання галицький історик убачав у тому, щоб довести помилковість цієї думки, відверто вважав, що в давні часи, незважаючи на роздробленість, уся Русь становила “одну только цѣлость”, князі одного роду правили в Москві, Новгороді, Києві, Галичі⁹³. Д. Зубрицький мріяв про поступовий перехід галичан до російської мови, вітав спроби зросійщення “Зорі Галицької” в 1852 р. і, навпаки, зневажливо висловився про видання Ю. Вислобоцьким напівофіційного “Вѣстника” у Відні на нібито польсько-мужицькому діалекті. Задум П. Куліша укласти граматику української мови в 1858 р. викликав у Д. Зубрицького негативну реакцію з огляду на шкідливість для “об’єдинительної” ідеї, що означало б дві руські граматики в одній Русі⁹⁴.

“По упадку руських газет у Галичині, – справедливо писав відомий громадсько-політичний діяч і вчений останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Остап Терлецький, – літературне жите галицьке майже зовсім завмерло. Якби не урядовий «Вѣстникъ» і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім”⁹⁵. Мовно-правові дискусії в 1850-х рр. поглинали багато зусиль галицької інтелігенції. На перший погляд, ці суперечки мали суто літературний характер, точилися навколо питання, якою повинна бути літературна мова галицьких русинів. Однак, по суті, йшлося про тенденції національного розвитку: або на народнорозмовній основі, через входження живої народної мови в літературу, за прикладом “Руської трійці” в Галичині (М. Устиянович, Й. Лозинський та ін.), або покласти в основу формування літературної мови місцевих русинів “всеруську” церковнослов’янчину, яка в результаті доповнення з викорис-

танням елементів народно-розмовної мови перетворювалася в макаронічне “язичіє”. По суті, “язичіє” було не відступом від національних мовних канонів, а, навпаки, – кроком на шляху до створення новочасної української літературної мови. Інша справа, що це був украй консервативний варіант розв’язання проблеми, бо нова мова мала відрізнитись не тільки від польщини, але теж від мови простолюда⁹⁶. Водночас окремі представники місцевої інтелігенції відкрито виступали за впровадження в Галичині російської літературної мови, мотивуючи свою думку її досконалістю та з огляду на спорідненість населення на панруському просторі. Прихильники народної мови об’єктивно відстоювали ідею української соборності, етнічної єдності Галичини з Наддніпрянщиною, де зусиллями цілої плеяди письменників, починаючи з І. Котляревського, відбувалося становлення нової української літератури.

Суперечки навколо питання літературної мови й правопису в Галичині в 1850-х рр. залишалися далекими й малозрозумілими для простолюду. Дедалі більше поглиблювався розрив між інтелігенцією й селянством, що втрачало інтерес до проблем національного розвитку. Навіть значна частина ще недавно активної національної еліти, передусім священиків, перестала цікавитись національним рухом. “Ляшня въ священничихъ домахъ, – писав Я. Головацькому сільський парох Яків Досковський 26 червня (8 липня) 1855 р., – по руски рѣдко где дасться услышати, повѣдають, що не въ модѣ”⁹⁷. Вища церковна ієрархія на чолі з митрополитом М. Левицьким (помер у 1858 р. у віці 84 роки після тривалої важкої хвороби, що фізично унеможливила контроль ним справами в митрополії) виявилася практично не готовою до ролі провідника національного руху галицьких русинів у нових політичних обставинах. Духовенство не брало участі в мовно-правописних дискусіях, але, по суті, дотримувалося консервативних, тобто староруських принципів, виступало за церковнослов’янські вислови й етимологію в письмі⁹⁸.

Песимізм, зневіра у власні сили народу знайшли відображення в листуванні тогочасних українських діячів. Відзначаючи зменшення інтересу русинів до книжок і часописів рідною мовою, відомий закарпатський громадський діяч О. Духнович писав Я. Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: “... Не буду лжепророкъ, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!”⁹⁹. У свою чергу, І. Головацький у листі своєму братові Якову від 20 грудня 1853 р. (1 січня 1854 р.) відзначав, що “жалостное состояніе нашего читательства и упадаю-

щій духъ не много подаеть надежды...”¹⁰⁰. “Все гаснетъ, – із сумом писав він через рік, 22 грудня 1854 р. (3 січня 1855 р.), – и настанетъ скоро совершенная темнота!”¹⁰¹. Звідси логічним був висновок Б. Дідицького, який у березні 1859 р. жалівся Я. Головацькому, що “у насъ теперь застой литературный”, якого не було з 1848 р.¹⁰².

Слабкістю національного руху, спробами утвердження серед галицьких русинів штучного “язичія” і навіть російської мови скористалися польські політики у Відні для зміцнення свого становища. Донесення А. Голуховського про наростання в Галичині русофільських тенденцій набули із середини 1850-х рр. систематичного характеру. Як відомо, уже в 1852 р. редакція “Зорі Галицької” отримала перше попередження про неприпустимість уживання російських слів під загрозою закриття. А. Голуховський “пронюхав русофільські змагання серед галицьких русинів, – писав І. Франко, – дуже вчасно і не щадив заходів слідити та переслідувати їх на кождім кроці”¹⁰³. Особливу увагу намісник звернув на поширення русофільства в східногалицьких гімназіях, діяльність Я. Головацького на посаді професора “руської” мови та літератури у Львівському університеті, який запроваджував у підручниках для шкіл російські вислови, звороти й форми. Уже в 1857 р. А. Голуховський домігся від міністра віросповідань і освіти в Австрії графа Л. Туна дозволу на відкрите урядове втручання щодо діяльності Я. Головацького. За дорученням намісника шкільний інспектор Е. Черкавський провів детальне розслідування причин проникнення русофільських ідей у шкільне й священицьке середовище Східної Галичини та ролі в цьому Я. Головацького. Меморіал розслідування ліг в основу чергового донесення до Л. Туна в березні 1858 р., яке фактично було політичним актом обвинувачення національного руху галицьких русинів у небезпечному для Австрійської держави напрямі розвитку¹⁰⁴.

А. Голуховський застерігав австрійський уряд від толерантного ставлення до русофільської пропаганди в Галичині, що створює небезпечний для держави сепаратистський елемент, який тяжіє до Росії. На його думку, необхідно було вжити комплекс заходів для протистояння русофільству. По-перше, звільнити Я. Головацького з посади професора кафедри “руської” мови та літератури Львівського університету, а також тимчасово припинити, з огляду на невідповідність міністерському декрету 1848 р., діяльність самої кафедри до появи іншого кандидата, здатного надати їй “корисніший” напрям. По-друге, задля стримання зросійщення “руської” мови перевести її на ла-

тинський шрифт і друкувати ним передусім шкільні підручники й урядові розпорядження. По-третє, скасувати викладання “руської” мови в нижчих класах гімназій, поки вона “не розвинеться”, що нібито мало полегшити засвоєння дітьми матеріалу польською мовою. По-четверте, скасувати юліанський календар для греко-католицької церкви, що не лише спричинює роздвоєння між поляками й русинами в Галичині, а й використовується як аргумент прихильниками зближення галицьких русинів із Росією¹⁰⁵.

У відповідь на пропозиції галицького намісника 18 липня 1858 р. Л. Тун погодився з думкою про “фальшивий” і навіть “згубний” напрям розвитку “руської” мови. Водночас він наголосив на необхідності виявити обережність у питаннях мови й церковного обряду, що мали особливе значення у формуванні етнічної самосвідомості руського населення. Фактично міністр погодився тільки на заміну для русинів кириличного шрифту латинським, зважаючи, очевидно, на наявність у недалекому минулому таких ініціатив серед самих русинів, і виявив у цьому питанні, за висловом І. Франка, “більшу над сподівання рішучість”. Я. Головацький отримав міністерське попередження про неприпустимість “русофільської пропаганди язикової”¹⁰⁶. На заклик уряду єпископи С. Литвинович і Г. Яхимович видали пастирські послання до духовенства із закликом остерігатися церковщини й русицизмів у проповідях і взагалі у зносинах із простолюдом¹⁰⁷. Для вирішення азбучного питання при Галицькому намісництві у травні 1859 р. була створена спеціальна комісія, до складу якої увійшло 13 осіб: греко-католицький єпископ С. Литвинович, каноніки М. Куземський і М. Малиновський, професор Я. Головацький, шкільний інспектор Е. Черкавський, автор “Руського весілля” о. Й. Лозинський, директори гімназій А. Яновський і о. Т. Полянський, професор львівської гімназії о. М. Котлярчук (у засіданнях комісії участі не брав), референти з питань шкільництва в губернії Е. Зеліг і К. Мош, а також секретар Міністерства віросповідань і освіти Й. Їречек та намісник Галичини А. Голуховський (як голова комісії)¹⁰⁸.

На обговорення комісії, яка в травні – червні 1859 р. провела чотири засідання, було винесено урядовий проект запровадження в руському письмі латинки, розроблений Й. Їречком. В основу свого проекту Й. Їречек поклав чеський правопис, з яким можна було ознайомитись у брошурі “Ueber der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben” (“Про пропозицію писати поруськи латинськими літерами”), що вийшла друком на початку трав-

ня 1859 р. у Відні. Тільки зі слів у підзаголовку “За дорученням імператорського королівського Міністерства віросповідань і освіти” та з того, що брошура вийшла з урядової друкарні, можна здогадуватись про її урядовий характер. “Імпульси до сього кроку міністерства, – писав І. Франко, – йшли з Галичини від крайового правительства...”¹⁰⁹. Праця Й. Їречка була написана фахово, науково, з відповідною аргументацією і в багатьох випадках не викликала застережень¹¹⁰. Автор брошури звернув увагу на нерозвиненість літературної мови галицьких русинів, які “привикають уважати се зовсім природним, коли пишеться переважно по-церковнослов’янськи або по-російськи” (тут і далі подано в перекладі І. Франка. – *І.Р.*). Спроби “вводити людovu мову до руського письменства” наштотувалися на серйозні труднощі через “нераціональність руського правопису”, “для нерусинів попросту неможливо навчитися по-руськи з дотеперішніх граматик”. На думку автора, ця ситуація могла мали два виходи: або кирилицю “спеціально приноровити до руської мови”, або перейти на латинку. Однак “далеко простіше” було б “покинути кирилицю”, що була складена для старослов’янської мови й не могла передати деякі звуки живих слов’янських мов, “спробувати латинки”¹¹¹.

“Доки русини пишуть і друкують кирилицею, – стверджував Й. Їречек, – буде в них усе виявлятися нахил до церковнослов’янщини, а посередньо також до російщини, і само існування руської літератури буде попросту питанням”. Водночас говорилося про безпідставність закиду, нібито після переходу на латинський шрифт “руське письменство втопиться в польським”, бо австрійський уряд буде підтримувати окремішність русинів¹¹². Переглядаючи вміщений у брошурі список руських книжок, надрукованих латинкою, в І. Франка склалося “враження, що зібрав його чоловік досить фаховий і притім такий, що бував у Львові”, отже, “поза фірмою Йосиф Їречек криється якась таємна та значна сила, що вважала потрібним не виступати явно”¹¹³. Очевидно, підстави для правописної реформи її ініціатори вбачали в тому, що раніше в Галичині друкувалися книжки “руською” мовою латинським шрифтом (тільки в Перемишлі від часу появи в 1835 р. етнографічної праці Й. Лозинського “*Ruske wesila*” вийшло друком до 1859 р. сім публікацій латинкою)¹¹⁴.

Однак більшість членів комісії не підтримала правописну реформу, розцінивши її як замах на національні права, який вів до розриву історичної традиції й загрожував полонізацією (за проведення реформи виступили міністерські чиновники Й. Їречек і Е. Черкав-

ський, поступове реформування через запровадження латинки в руських читанках відстоювали Т. Полянський, А. Яновський, К. Мош і Е. Зеліг¹¹⁵. Вирішальну роль у зриві урядових планів, вважає сучасний дослідник М. Мудрий, відіграла розрізнена й у багатьох питаннях невизначена позиція в комісії “русинів польської нації” Е. Черкавського, Й. Лозинського, А. Яновського, Т. Полянського за безкомпромісної протидії представників “староруської партії”, категоричних противників латинки¹¹⁶. У двох донесеннях Л. Туну в червні й липні 1859 р. за результатами роботи комісії А. Голуховський різко розкритикував позицію тих, хто виступив проти правописної реформи. “Партія” М. Куземського, писав намісник, складається із греко-католицьких священників, які мають нахил до православ'я. Водночас було сказано про прихильність галицьких русинів до латинки й намір поступового запровадження в шкільних підручниках “латинського правописання”. А. Голуховський указував на російську загрозу, зближення русинів із сусідньою Росією і вбачав доказ цього у видавничій діяльності С. Шеховича в русофільському дусі¹¹⁷.

Міністр віросповідань і освіти Л. Тун 25 липня 1859 р. інформував А. Голуховського про поширення русофільства в краї, піддав критиці поведінку на засіданнях комісії єпископа С. Литвиновича й священника М. Куземського, проросійську орієнтацію керівників греко-католицької церкви. Відмовившись від ідеї запровадження латинки, міністр затвердив тільки ті пропозиції А. Голуховського (подані Е. Черкавським), які могли перешкодити розвитку українського письма на основі російської орфографії. Кирилиця залишалася, але галицькій владі було дозволено дублювати латинськими літерами кириличні тексти законодавчих актів, із шкільних підручників мала бути усунута “гражданка”, у початкових народних школах могли використовуватись латинізовані (за польським зразком) не лише власне польські, а й українські (“руські”) тексти¹¹⁸. Водночас власті підтримали думку Е. Черкавського про фонетичний правопис для письма місцевих русинів, що стало б на перешкоді зближенню “галицько-руського правописання съ російськимъ”. Як відомо, фонетичного принципу (“пиши, як чуєш, а читай, як видиш”) дотримувалася “Руська трійця” в “Русалці Дністровій”, остаточно офіційний статус фонетичному правопису було надано на початку 1890-х рр. у результаті “нової ери”. Відомий русофільський діяч кінця XIX – початку XX ст. Ф. Свистун навіть назвав Е. Черкавського “батьком фонетики” в Галичині¹¹⁹.

Ідея переведення письма галицьких русинів на латинку наштовхнулася на спротив місцевої інтелігенції, що призвело до нового спалаху так званої “азбучної війни”. Як відомо, перша “війна” була пов'язана з появою в 1834 р. статті Й. Лозинського, у якій пропонувалося ввести польський алфавіт для “руського” письма замість кирилиці, яку автор уважав занадто громіздкою азбукою. Й. Лозинський навіть опублікував цим шрифтом “Ruske wesila” як зразок для наслідування. Однак аргументована критика цієї позиції Й. Левицьким, Д. Зубрицьким й особливо М. Шашкевичем відіграла вирішальну роль у поразці латинки. Друга “азбучна війна” в 1859 р. почалася через спроби уряду “впорядкувати” руський правопис, але знову ж таки на перешкоді латинці стала позиція галицько-руської інтелігенції. Щоправда, як і в першій “війні”, не обійшлося без конкретних ініціатив, спрямованих на практичне втілення мовознавчих нововведень. Наприкінці 1858 р. з'явилася друком збірка українських поетичних творів у трьох томах латинськими літерами*, яку уклав галицький письменник Лев Венгліньський. Культурно-цивілізаційні переваги латинки доводив Е. Черкавський у мовознавчих науково-полемічних трактатах¹²⁰.

На спроби латинізації письма, вихід у світ названих збірок Л. Венгліньського негайно зреагував Б. Дідицький, ця реакція була виражена у формі великої статті, надрукованої в “Сборнику” – додатку до віденської газети “Вѣстникъ”. Автор піддав нищівній критиці не тільки латинську графіку, але й зміст самих книжок, писав про досить низький їх художній та естетичний рівень. На початку 1859 р. вийшла окремою брошурою нова праця Б. Дідицького “О неудобности латинской азбуки въ писменности русской”, причому це сталося у квітні, навіть швидше, ніж побачила світ брошура Й. Іречека. У відповідь на критику своєї позиції в пресі (автором анонімної статті І. Франко вважав Е. Черкавського) Б. Дідицький на сторінках “Вѣстника” в 1859 р. опублікував статтю, у якій з великою упертістю захищав етимологічний правопис і кирилицю. Дійшло до того, що її особливою цінністю він уважав насправді недолік – наявність кількох літер для позначення однієї й тієї ж фонемі, наприклад фонемі /i/¹²¹. Водночас Б. Дідицький визнав помилковим правопис “Русалки Дніст-

* Nowy poezyi małoruskii t. j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. w czystom jazycei Czerwono-Rusyniow, wedla żytia, zwyczaiew ich i obyczaiw narodnych / Utworyw Lew Eug. Węgliński. – Lwiworod ; Peremysz, 1858. – T. I : Łuczy. – 84 s.; T. II : Oman. – 94 s.; T. III : Rusalka. – 128, X s.

рової”, критично відгукнувся про спосіб “писання” класиків нової української літератури Г. Квітки-Основ’яненка (“Основ’яненко”) й Т. Шевченка (“Шевченка”): “Воздаючи повествовательскому дару тѣхъ украинскихъ писателей заслуженную признательность, мы не можемъ похвалити, ни тѣмъ меньше за образецъ собѣхъ принять ихъ *безправильного способу писанія*” (курсив наш. – І.Р.)¹²².

На схилі віку Я. Головацький згадував про ці події на сторінках журналу “Кіевская старина”, підкресливши, що в середині 1830-х рр. алфавітний проект Й. Лозинського поставив гамлетівське питання – бути чи не бути русинам у Галичині. Причому австрійський уряд стояв тоді “въ нейтральномъ отдаленіи, въ сторонѣ”. Однак у 1859 р., коли було знову зроблено спробу запровадити латинський алфавіт і розгорілася боротьба “съ большей силой”, “затѣями противъ кириллицы” керували урядовці, передусім намісник краю¹²³. “В 1859 р. інтересувалися ми досить значно спором азбучним, – писав у спогадах А. Вахнянин, тоді ще студент Львівської духовної семінарії. – ... Сей напад на руську азбуку скріпив дуже наше національне почуванє”¹²⁴. Особливу роль у перемозі в другій “азбучній війні” відіграла позиція греко-католицького духовенства.

“Азбучна війна” 1859 р. мала для національного руху русинів у Галичині двоякі наслідки: з одного боку, активізувала його, загострила відчуття відмінності від поляків, потреби захисту етнічної самобутності, однією з традиційних ознак якої була кирилиця, а з іншого, – замкнула увагу лише на мовному питанні¹²⁵. На перший погляд, запеклі дискусії навколо питання азбуки були далекими від політичної проблематики. Однак об’єктивно мовно-правописні суперечки в 1850-х рр. закладали підґрунтя для подальшого національного розвитку галицьких русинів. Уявімо собі, що урядовий проект запровадження в письмі галицьких русинів латинки був би реалізований. Немає сумніву, що в такому випадку національний рух русинів у Галичині надалі не розвивався б у напрямку зближення з наддніпрянськими “малоросами” й формування єдиної соборної української нації. Сподівання польських політиків залучити адміністративні механізми для створення на українському ґрунті польської національно-політичної свідомості не справилися.

Однак навіть у несприятливих умовах неоабсолютизму контакти галичан із наддніпрянськими діями, що були започатковані в 1830–1840-х рр. вузьким колом учених і літераторів, не переривалися (на-

самперед між Я. Головацьким, І. Вагилевичем, Д. Зубрицьким, з одного боку, та М. Максимовичем, О. Бодянським, П. Лукашевичем, І. Срезневським – з іншого; лише два останні з них побували в Галичині). Як і раніше, галичани виявляли інтерес до української книжки з Росії, що добре видно, приміром, із листування братів Якова й Івана Головацьких у 1850-х рр.¹²⁶ З великою радістю вони познайомилися з відомим істориком, автором 5-томної “Історії Малоросії” М. Маркевичем, який 8 жовтня 1857 р. проїздом в Європу прибув на дві доби до Львова, де зустрічався з колишнім діячем “Руської трійці” Я. Головацьким, а в кінці того ж місяця у Відні – з його братом Іваном. “Я провель у него нѣсколько очень пріятныхъ вечеровъ, – писав І. Головацький своєму брату 8 грудня 1857 р., – и позналъ въ немъ истинно малороссійскаго, добродушнаго, сердечнаго, веселаго и очень умнаго, начитаннаго челоуѣка”¹²⁷. Невдовзі Я. Головацький зустрівся з П. Кулішем, який на початку червня 1858 р. разом із дружиною Ганною Барвінок уперше прибув до Львова, повертаючись додому з подорожі Західною Європою. П. Куліш залишив книжки для продажу, а отримані кошти просив направити на потреби будівництва Народного Дому “руського” у Львові¹²⁸. “Се були ластівки тіснішого зближення Українців з Росії й Галичини”¹²⁹, – писав відомий історик першої третини ХХ ст. Я. Гординський.

Таким чином, післяреволюційне десятиріччя ввійшло в історію як період неоабсолютизму, відновлення монархічно-консервативного режиму в Австрійській імперії, що супроводжувався зміцненням позицій у Галичині поляків за сприянням намісника краю (з 1849 р.) А. Голуховського. Згортання легальної політичної діяльності в державі викликало послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що в нових умовах відзначався аполітизмом. Ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства й антиукраїнських репресій у Росії з кінця 1840-х рр. значно послабився. Галицькі русини не домоглися поділу провінції й змушені були доводити етнічну самобутність в умовах зростаючих польських впливів. Нечисленна місцева інтелігенція відчувала брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. У такій ситуації, коли бракувало термінів, загальних понять, не існувало усталеного правопису тощо, залишався легший шлях – покласти в основу національно-культурного розвитку “всеруську” церковнослов’янську мову, що фактично перетворювалася, з включенням народних висловів, у макаронічне “язичіє”. Вод-

ночас були зроблені спроби утвердження в Галичині як літературної добре нормованої на той час російської мови, але видання мало-зрозумілою для селян мовою, що вміщували передруки з російських часописів, не набули популярності.

Мовно-правописні дискусії, засилля “язичія”, здавалося б, перекреслювали діяльність прихильників входження народнорозмовної мови в літературу, перспективи розвитку нової української літератури в краї, що була започаткована діяльністю “Руської трійці”. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, виходили з потреб вироблення літературної мови та правопису й оберталися навколо мови видань кількох часописів. Однак це дало підстави польським політикам для звинувачень у проросійських симпатіях галицьких русинів і, як наслідок, посилення національних позицій поляків у провінції. Дійшло до того, що намісник А.Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. спробував перевести “руську” мову на латинський алфавіт. Але ці наміри викликали рішучу протидію з боку місцевої інтелігенції, що стало причиною так званої “азбучної війни”, котра оживила задушливу атмосферу 1850-х рр.

- ¹ Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Львів, 1991. – С. 533.
- ² Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1992. – С. 466.
- ³ Про особливості розвитку національного руху в Галичині 1850-х рр. див.: Магочій П. Р. *Мовне питання як фактор національного руху* / П. Р. Магочій // *Галичина (історичні есе)* / П. Р. Магочій. – Львів, 1994. – С. 131–184; Орлевич І. *Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.)* / І. Орлевич. – Львів, 2000; Сухий О. *Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті* / О. Сухий. – Львів, 2003 та ін.
- ⁴ Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор; пер. з нім. А. Портнов, С. Савченко. – Львів, 2002. – С. 82, 86.
- ⁵ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-ті роки XIX ст.) / М. Мудрий // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 62.
- ⁶ Цюльнер Е. Історія Австрії / Е. Цюльнер; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів, 2001. – С. 387; Грицак Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття* / Я. Грицак. – К., 1996. – С. 73.
- ⁷ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія. – Львів, 2002. – С. 136.

- ⁸ Франко І. *Азбучна війна в Галичині 1859 р.* / І. Франко // *Зібрання творів*: у 50 т. – К., 1986. – Т. 47. – С. 586, 587.
- ⁹ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років / М. Мудрий // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 86, 87.
- ¹⁰ Сухий О. *Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті* / О. Сухий. – Львів, 2003. – С. 69, 70, 71.
- ¹¹ Там само. – С. 71, 72.
- ¹² Вахнянин Н. *Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870* / Н. Вахнянин. – Передрук з “Основи” з 1871 року. – Львів, 1901. – С. 11.
- ¹³ Сухий О. *Від русофільства до москвофільства...* – С. 74.
- ¹⁴ Левицький К. *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів* / К. Левицький. – Львів, 1926. – С. 58.
- ¹⁵ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62* // *Збірник фільологічної секції НТШ*. – Львів, 1905. – Т. VIII. – С. X.
- ¹⁶ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62...* – С. X; Сухий О. *Від русофільства до москвофільства...* – С. 74, 75.
- ¹⁷ *Розговори // Галичо-руській вѣстникъ*. – 1849. – Ч. 65. – 29 листопада (11 грудня). – С. 263, 264.
- ¹⁸ Там само. – С. 264.
- ¹⁹ *Розговори // Там само*. – Ч. 68. – 6 (18) грудня. – С. 2.
- ²⁰ Лозинскій І. *Розговори (Ще щось о правописи)* / І. Лозинскій // Там само. – 1850. – Ч. 4. – 10 (22) сѣчня. – С. 1, 2; Ч. 5. – 12 (24) сѣчня. – С. 1, 2.
- ²¹ Там само. – 1850. – Ч. 4. – 10 (22) сѣчня. – С. 1, 2.
- ²² *Пѣтешественні записки о промисловѣмъ и торговельнѣмъ состоянію Россіи // Галичо-руській вѣстникъ*. – 1849. – Ч. 33. – 15 (27) вересня. – С. 132.
- ²³ Там само. – Ч. 34. – 17 (29) вересня. – С. 135, 136.
- ²⁴ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62*. – С. LI.
- ²⁵ Там само. – С. LIII.
- ²⁶ *Москвофільство: документи і матеріали / вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого; за ред. проф. С. А. Макаруча*. – Львів, 2001. – С. 10.
- ²⁷ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 85, 86.
- ²⁸ Сухий О. *Від русофільства до москвофільства...* – С. 76.
- ²⁹ Я. Г. *Дещо о дѣловѣмъ языцѣ у насъ на Руси* / Я. Г. // *Зоря Галицка*. – 1850. – Ч. 17. – 15 (27) лютого. – С. 98.
- ³⁰ І. Л. *Пересторога для перестережених* / І. Л. // Там само. – Ч. 20. – 25 лютого (9 марта). – С. 119, 120.
- ³¹ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62...* – С. XIX, XX, XXI, XLIX.

32. Созанський І. З літературної спадщини Василя Ільницького / І. Созанський // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVI. – С. 10.
33. Брик І. Початки української преси в Галичині і Львівська Ставропігія / І. Брик // Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріали / під ред. К. Студинського. – Львів, 1921. – Т. 1. – С. 135.
34. М. М. Могуť ли Галицкіі Русини імѣти свою словесность? / М. М. // Зоря Галицкая. – 1852. – Ч. 17. – 1 (13) марта. – С. 135.
35. Внутренняя извѣстія // Там само. – Ч. 50. – 28 червня. – С. 498, 499.
36. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – С. LVI.
37. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / съ предисловіемъ и примечаніями Н. Попова. – М., 1879. – С. 587.
38. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.) / І. Орлович. – Львів, 2000. – С. 114, 115.
39. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 122. – С. 169.
40. Богдан А. Д. Оправданіе / А. Д. Богдан // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч. 27. – 26 серпня (7 вересня). – С. 299.
41. Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–65 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції / О. Терлецький. – Львів, 1903. – С. 69, 70.
42. Слово къ нашимъ почт. читателямъ // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч. 37. – 4 (16) ноября. – С. 429, 430.
43. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – С. XCII.
44. Чайковский. Украинская повѣсть / Чайковскій // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч. 31–43.
45. Такъ иногда люди женятся. Повѣсть // Там само. – Ч. 23–24.
46. Мачиха и Панночка. Украинская повѣстка // Там само. – Ч. 29–30.
47. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – С. LXXII.
48. Отець Ігнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть, нимъ самымъ написанна // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч. 5. – 18 (30) марта. – С. 52.
49. Там само. – 1854. – Ч. 1. – 18 лютого (2 марта). – С. 10.
50. Наша задача и Литература вразумительна для народа // Зоря Галицкая. – 1854. – Ч. 40. – 29 сент. (11 октября). – С. 513.
51. О романахъ и повѣстяхъ // Там само. – 27 окт. (8 нов.). – С. 576, 577.
52. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – С. LXXV.
53. Фелетонъ // Лада. – 1853. – Ч. 11. – Август. – С. 87.
54. Объявленіе // Там само. – Ч. 7. – Юлій. – С. 49.
55. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – С. LXXVI.
56. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)... – С. 115.
57. Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870... – С. 12; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 86.
58. Полковникъ Золотаренко. Историческая быль // Зоря Галицкая. – 1854. – Ч. 42. – 13 (25) октября. – С. 541.

59. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)... – С. 115.
60. Оѣтъ Редакціи // Зоря Галицка. – 1854. – Ч. 50. – 8 грудня. – С. 662.
61. О образованью руской бесѣды // Там само. – 1855. – Ч. 6. – 9 лютого. – С. 93, 94.
62. Там само. – Ч. 7. – 16 лютого. – С. 98, 99.
63. Там само. – С. 101.
64. Лоз Ї. Гадки о руско-народномъ языцѣ / Ї. Лоз // Там само. – Ч. 9. – 2 марта. – С. 130, 131.
65. Там само. – С. 131, 132, 133.
66. До препод. и благор. гг. Предплатителѣвъ // Там само. – Ч. 26. – 29 червня. – С. 401.
67. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 112. – С. 158.
68. Там само. – Ч. 25. – С. 38.
69. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)... – С. 116.
70. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 203. – С. 295.
71. Приглашеніе къ предплатѣ // Зоря Галицка. – 1856. – Ч. 25. – 15 червня. – С. 193.
72. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)... – С. 116.
73. Допись. Зъ подѣ Львова // Зоря Галицка. – 1857. – Ч. 12. – 3 априля. – С. 94, 95.
74. Почтеннымъ предплатителямъ Зори Галицкой! // Там само. – С. 96.
75. Основьяненко. Сердешная Оксана / Основьяненко // Семейная библіотека. Ежемѣсячное сочиненіе, посвященное исторіи, литературѣ, общепользнымъ свѣдѣніямъ и дѣламъ народнымъ. – 1855. – Кн. II, ч. 2. – С. 235–275; Божія дѣти. Повѣсть Основьяненка // Там само. – 1856. – Ч. 3. – 25 (27) февраля. – С. 33–36; Ч. 4. – 29 февраля (12 марта). – С. 51–55; Ч. 5. – 15 (27) марта. – С. 65–67; Ч. 6. – 31 марта (12 апрѣля). – С. 84–87; Ч. 7. – 15 (27) апрѣля. – С. 97–100; Ч. 8. – 30 апрѣля (12 мая). – С. 113–116; Ч. 9. – 15 (27) мая. – С. 132–135; Ч. 10. – 31 мая (12 юнія). – С. 149–151; Ч. 11. – 15 (27) юнія. – С. 164–168.
76. Сухий О. Від русофільства до москвофільства... – С. 77, 78.
77. Довѣрительныя письма изъ Будина // Семейная библіотека. – 1856. – Ч. 9. – 15 (27) мая. – С. 137, 138.
78. Там само. – Ч. 10. – 31 мая (12 юнія). – С. 152.
79. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую половину XIX-аго вѣка / собрали И. С. Свѣнцицкій. – Львовъ, 1906. – С. 187; Сухий О. Від русофільства до москвофільства... – С. 78, 79.
80. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси... – С. 190.

81. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861)... – С. 657, 659, 660.
82. Там само. – С. 660, 663.
83. Там само. – С. 663.
84. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси... – С. 187.
85. Там само. – С. 189, 190.
86. Там само. – С. 191.
87. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 246. – С. 349.
88. Там само.
89. Там само. – Ч. 198. – С. 284.
90. Там само. – Ч. 252. – С. 357.
91. Там само. – Ч. 292. – С. 398.
92. Там само. – С. 398, 399.
93. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) / К. Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII. – С. 58, 59.
94. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)... – С. 129, 130.
95. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця д-ра Остапа Терлецького. – Львів, 1903. – С. 78.
96. Мудрий М. Галицьке русофілство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / М. Мудрий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 262.
97. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 149. – С. 215.
98. Сухий О. Від русофілства до москвофілства... – С. 80, 81.
99. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 64. – С. 98.
100. Там само. – Ч. 72. – С. 107.
101. Там само. – Ч. 120. – С. 167.
102. Там само. – Ч. 326. – С. 434.
103. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Т. 47... – С. 621.
104. Сухий О. Від русофілства до москвофілства... – С. 82, 83.
105. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Т. 47... – С. 624 ; Сухий О. Від русофілства до москвофілства... – С. 83, 84; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 87.
106. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. ... – С. 626.
107. Свистунь Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. / Ф. И. Свистунъ – Львовъ, 1901. – С. 103.
108. Свистунъ Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. ... – С. 103, 104 ; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 89, 90.
109. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Т. 47... – С. 610.

110. Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині / М. Лесюк // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 2007. – Т. 23–24. – С. 289.
111. Там само. – С. 613, 614, 615.
112. Там само. – С. 616, 617.
113. Там само. – С. 618, 619.
114. Siciak A. Druki przemyskie 1754–1939. Bibliografia publikacji polskich, niemieckich, węgierskich, francuskich oraz żydowskich i ukraińskich wydanych alfabetem łacińskim / A. Siciak. – Przemyśl, 2002. – S. 84, 85, 297.
115. Свистунъ Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. ... – С. 104.
116. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 90, 91.
117. Свистунъ Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. ... – С. 105, 106, 107; Łoziński B. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / B. Łoziński. – Lwów, 1901. – S. 188, 189.
118. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 91, 92; Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków, 2004. – S. 36.
119. Свистунъ Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. ... – С. 108.
120. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С. 88.
121. Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині... – С. 293, 294, 295.
122. Допись изъ Коломийского // Вѣстникъ. – 1859. – № 42. – С. 167.
123. Я. Г. Къ історії галицко-русской письменности (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину) / Я. Г. // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – Августъ. – С. 647, 649.
124. Вахнянин А. Спомини з мого життя (Посмертне видане) / А. Вахнянин ; зладив К. Студинський. – Львів, 1908. – С. 30.
125. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. – Вип. 3–4. – Львів, 1997. – С. 63.
126. Див.: Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... – Ч. 145. – С. 208; Ч. 160. – С. 226; Ч. 247. – С. 350 та ін.
127. Там само. – Ч. 265. – С. 372.
128. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття / Є. Нахлік. – Львів, 1994. – С. 5, 6.
129. Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в. / Я. Гординський // Збірник філільогічної секції Наукового товариства імени Шевченка. – Львів, 1917. – Т. XVI. – С. 21.